

### บทที่ 3

#### วิธีการดำเนินงานวิจัย

การศึกษาวิจัยปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชน ผู้วิจัยมีแนวความคิดความเชื่อว่า ภายใต้การต่อสู้ดิ้นรนเพื่อแย่งชิงทรัพยากรและการแสดงซึ่งสิทธิของความเป็นชุมชนมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติและสำนึกในการเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชน เกิดความหวงแหนและแนวคิดที่แตกต่างจากอำนาจรัฐ ในขณะที่สังคมเศรษฐกิจ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทำให้ชุมชนมีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด การต่อสู้ทุกรูปแบบ การร่วมมือกัน การประสานแนวคิดและการดำเนินกิจกรรมร่วมต่าง ๆ ของชุมชน และระหว่างชุมชนที่มีแนวคิดและจุดประสงค์เดียวกันจึงเกิดขึ้น เพื่อเป็นการยืนยันถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยชุมชนเอง และอาศัยระดับความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดและการปฏิบัติที่หลากหลายเชื่อมประสานกันเป็นเครือข่าย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชน ผู้วิจัยมีความคิดว่าเครือข่ายป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวขององค์กรในแต่ละชุมชนที่มีการประสานและร่วมมือกันบนพื้นฐานของวิกฤตการณ์ของปัญหาและแนวคิดเดียวกัน ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ส่งผลให้เกิดการจัดการองค์กรชุมชน ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมีพลังอำนาจและศักยภาพในการจัดการดูแลอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชนเป็นการศึกษารูปแบบและลักษณะปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชน รวมถึงเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

## 1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและบุคคล

ในขั้นต้นผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร ตำรา บทความและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับเครือข่าย เครือข่ายสังคม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและจัดการป่าชุมชน เป็นต้น เพื่อใช้ในการกำหนดกรอบและประเด็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในการอธิบายเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการจัดการป่าชุมชน

นอกจากการศึกษาเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษาข้อมูลจากบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชน เช่น พัฒนาการ ครูในโรงเรียนที่มีกิจกรรมร่วมกับป่าชุมชน ป่าไม้ นักพัฒนาองค์กรเอกชน นักวิชาการ สมาชิก อบต. และองค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

## 2. วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการมีส่วนร่วมซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปสำรวจและรวบรวมข้อมูลในชุมชนด้วยตนเอง โดยมีแผนดำเนินการเป็นขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.1 การสร้างความสัมพันธ์และชี้แจงวัตถุประสงค์กับชุมชน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้ใช้วิธีการในการเริ่มต้นสู่ความสัมพันธ์กับชุมชน 2 วิธี คือ

วิธีที่ 1 ได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นอย่างคร่าว ๆ จากผู้ที่คุ้นเคยกับสภาพชุมชนและได้เข้าไปสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนด้วยตัวเอง โดยเข้าไปสอบถามพูดคุยกับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จักคุ้นเคยและทราบถึงวัตถุประสงค์อย่างคร่าว ๆ หลายครั้ง โดยอาศัยการกล่าวอ้างถึง อดีตที่ผู้วิจัยเคยทำงานในชุมชนใกล้เคียง (ห่างประมาณ 3 – 4 กิโลเมตร) ทำให้การพูดคุยคุ้นเคยง่ายขึ้น นอกจากนั้นยังได้ร่วมสังเกตและร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน เช่น การทานสังฆ์ การทำบุญผีเสื้อบ้าน หรืองานกิจกรรมอื่น ๆ ของหมู่บ้าน เป็นต้น โดยระยะแรกนี้ได้เริ่มทำความคุ้นเคยกับอาสาของหมู่บ้าน 2 – 3 คนก่อน และอีกส่วนได้อาศัยเพื่อนซึ่งเป็นพัฒนากรที่เคยรับผิดชอบต่อชุมชนนี้ และมีความคุ้นเคยเป็นส่วนตัวกับผู้นำท้องถิ่น ได้แนะนำต่อการเข้าเก็บข้อมูลจากชุมชนของผู้วิจัยอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้นำท้องถิ่นและแกนนำที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนทราบและเข้าใจพร้อมที่ให้ความร่วมมือ และทำให้มีความสะดวกในการพบปะพูดคุยกับชาวบ้าน

วิธีที่ 2 เนื่องจากรูปแบบการปกครองท้องถิ่นซึ่งเดิมเป็นรูปแบบสภาตำบลและได้เปลี่ยนเป็นรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แต่ละหมู่บ้านก็จะมี การเลือกตั้งสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามาบริหารและในส่วนของทางราชการก็ มีปลัดองค์การฯ ดังนั้นในการเข้าพื้นที่ซึ่งอยู่ในเขตปกครอง จึงจำเป็นต้องชี้แจงและให้ทาง ราชการได้ทราบว่าได้เข้าไปทำอะไร ผู้วิจัยได้ขอความกรุณาจาก ภาควิชาส่งเสริมการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ออกหนังสือราชการเพื่อนำไปชี้แจงกับทางองค์การ บริหารส่วนตำบลป่าสัก และได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากประธานคณะกรรมการบริหาร องค์การบริหารส่วนตำบล และปลัด อบต. ในการรวบรวมข้อมูลทั่วไปโดยสังเขป ทำให้ การเข้าพื้นที่เป็นไปอย่างสะดวก

## 2.2 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้น

การศึกษาเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชนนั้น จำเป็น ที่จะต้องศึกษาเกี่ยวกับบริบทของชุมชน จึงต้องทราบถึงลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านและ แหล่งต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งหากการใช้การสำรวจอย่างละเอียดคงเป็นไปได้ จึงจำเป็นต้อง สำรวจอย่างคร่าว ๆ แต่ได้ดำเนินการสำรวจหมู่บ้านโดยวิธีให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการให้ รายละเอียดโดยการร่วมกันทำแผนที่ในหลาย ๆ วิธีและร่วมกันให้รายละเอียดเกี่ยวกับ ทรัพยากรของชุมชน อันทำให้เกิดการตรวจสอบข้อมูลทั่วไปในตัว เนื่องจากชาวบ้านหลาย คนมีส่วนร่วมและให้ข้อมูลที่หลากหลายนอกจากนั้นยังทำให้ชาวบ้านได้เกิดความภูมิใจในการ ให้ข้อมูล อีกทั้งยังสร้างความสัมพันธ์อันดี ชาวบ้านกับชาวบ้าน และชาวบ้านกับผู้วิจัย จึง ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และชาวบ้านมีความรู้สึกรู้ว่ามีคนที่สนใจในชุมชนของตนเอง จึงเต็มใจให้ความร่วมมือโดยเฉพาะในประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของ ชาวบ้าน

## 3. แหล่งข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษากระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีหลายรูปแบบของเครือ ข่ายป่าชุมชน ดังนั้นแหล่งข้อมูลจึงได้จากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง บุคคล กลุ่มบุคคลทั้ง ภายในชุมชนและภายนอกชุมชนที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่ใกล้เคียง

3.1 สมาชิกชุมชนที่มีส่วนในการจัดการป่าชุมชนและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยว กับป่าชุมชนและมีการติดต่อเชื่อมโยงกับชุมชนใกล้เคียงที่เป็นเครือข่าย

3.2 บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ดำเนินการในลักษณะองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมป่าชุมชนและร่วมมือสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายป่าชุมชนขึ้น และทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งในการจัดการป่าชุมชน

3.3 กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำไม่เป็นทางการที่เป็นแกนนำหลักในการดำเนินกิจกรรมจัดการป่าชุมชนและเชื่อมโยงประสานกับชุมชนอื่นที่จัดการเกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น ผู้อาวุโส และผู้ที่ชุมชนยอมรับ

3.4 ผู้นำและสมาชิกบางส่วนของหมู่บ้านใกล้เคียงหรือหมู่บ้านที่ร่วมเครือข่ายป่าชุมชน 2 – 3 หมู่บ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นแกนนำในการดำเนินการเกี่ยวกับเครือข่ายป่าชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลเสริม สนับสนุน สอดคล้องกับประเด็นในการวิจัย อีกทั้งยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลและความเพียงพอของข้อมูลอีกทางหนึ่ง เช่น ข้อมูลจากหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน หมู่บ้านห้วยม้าโค้ง ตำบลป่าสัก หมู่บ้านหนองเหียง ตำบลหนองหนาม ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ที่มีแนวเทือกเขาเดียวกัน และเป็นต้นน้ำของลำห้วยต่าง ๆ ที่มีส่วนในแนวความคิดของป่าชุมชนผืนเดียวกัน

ในการศึกษาค้นหาข้อมูล ผู้วิจัยได้อาศัย นายอุทัย พวงมาลัย เป็นผู้มีประสบการณ์กับการจัดการป่าชุมชน Key Informant ในเบื้องต้นและต่อเนื่องเพื่อการเชื่อมโยงไปยังแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ในแต่ละหมู่บ้าน ทำให้การศึกษาจากแหล่งข้อมูลตรงต่อประเด็นและทำให้การใช้ระยะเวลาในการศึกษาข้อมูลกระชับขึ้น

#### 4. เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยเรื่องปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่าชุมชนเป็นการวิจัยที่ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นคำตอบที่เป็นจริงและครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ ดังนั้นการที่จะได้ข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้เห็นรูปแบบและลักษณะปฏิสัมพันธ์ต้องให้เห็นเป็นกระบวนการจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือหลาย ๆ อย่างผสมผสานเพื่อให้สอดคล้องกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนี้

4.1 สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ซึ่งวิธีการนี้ผู้ศึกษาจะต้องสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน เช่นกลุ่มผู้นำที่เป็นผู้นำทางการ และผู้นำธรรมชาติ โดยเฉพาะแกนนำที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน ซึ่งครั้งแรกจะต้องอาศัยจากการแสดงออกในความเป็นกันเอง การทำตัวตามสบายและความไว้วางใจซึ่งทำให้บรรยากาศการสัมภาษณ์ เป็นไป

ลักษณะการพูดคุยไม่เป็นทางการ ซึ่งบางครั้งมิได้เป็นขั้นตอน หรือการลำดับของคำถามต่าง ๆ แต่ไม่ลืมประเด็นสำคัญต่าง ๆ ที่สนใจ อันจะทำให้เข้าใจในปรากฏการณ์ที่ศึกษาวิจัย

นอกจากนี้บางครั้งยังใช้เครื่องบันทึกเทป เพื่อใช้ลักษณะแบบเจาะลึกข้อมูลแบบกว้าง ๆ เพื่อนำมาพิจารณาจับประเด็นเนื้อหาจากการสัมภาษณ์

4.2 สันทนาแบบกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งวิถีชีวิตในชนบทเป็นไปลักษณะคึกคักเป็นกลุ่มเช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน หรือกลุ่มผู้อาวุโส ซึ่งบางครั้งการสนทนาลักษณะนี้ขึ้นอยู่กับสถานที่ เช่นที่ศาลากลางหมู่บ้าน ที่วัด โดยบางครั้งมิใช่เป็นลักษณะแบบทางการ เป็นการพบปะเพื่อทำกิจกรรมอื่น ๆ แต่ก็มีเรื่องหลาย ๆ เรื่องผสมผสานกัน ผู้ศึกษาวิจัยได้เข้าไปสนทนาสมทบในบางโอกาส สามารถแลกเปลี่ยนและพูดคุยถึงความเป็นมาและการดำเนินการต่าง ๆ ตามประเด็นที่สนใจ หรือบางครั้งก็เข้าไปสนทนาในบริเวณบ้าน ซึ่งมักจะมีเพื่อนบ้านติด ๆ กันมานั่งสนทนาสมทบ ซึ่งเป็นลักษณะของวิถีชีวิตชนบท โดยเฉพาะแกนนำที่ดำเนินการจัดการป่าชุมชนที่สามารถจะสนทนาโยงถึงบุคคลอื่น ๆ ได้เป็นการกระตุ้นให้บุคคลอื่น ๆ ร่วมแสดงข้อคิดเห็น

4.3 สังเกต ผู้ศึกษาวิจัยใช้วิธีการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในลักษณะแบบมีส่วนร่วมจะสังเกตระหว่างการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดหรือในเหตุการณ์จริงและบางครั้งผู้ศึกษาได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นระหว่างสนทนาด้วยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้ศึกษาจะใช้การสังเกตตลอดเวลาในขณะที่อยู่ในชุมชนและไม่ให้ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าคุณสังเกต เพื่อไม่ให้เกิดความไม่ไว้วางใจ เช่น การสังเกตขณะในหมู่บ้านมีงานทำบุญต่างๆ เพราะมักจะมีการพูดคุย ถกเถียง สนทนาในหลาย ๆ เรื่อง และมีเรื่องการจัดการป่าชุมชนรวมอยู่ด้วยเสมอ

## 5. ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้ใช้เวลาในการศึกษาสร้างความสัมพันธ์ เก็บข้อมูลภาคสนาม โดยเริ่มตั้งแต่การค้นหาข้อมูลเบื้องต้น ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ 9 เดือน โดยนับตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2540 เป็นต้นมา และเพิ่มเติมข้อมูลต่อเนื่องตามความเคลื่อนไหวของสถานการณ์ เนื่องจากผู้ศึกษาวิจัยไม่ได้อาศัยอยู่ในชุมชนโดยตลอด แต่ได้ใช้วิธีการเอาเวลาส่วนหนึ่งกลับมาวิเคราะห์เป็นระยะ ๆ และการแก้ไข ถึงแม้ว่าระยะเวลาบางครั้งอาจไม่ต่อเนื่องกัน โดยในระยะแรก หลังจากได้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนระยะหนึ่งเพื่อจะโยงเจาะถึงกลุ่มบุคคลที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลต้องใช้วิธีการต่าง ๆ ทำให้ทราบถึงข้อมูลพื้นฐานและคู่เคียง

กับบุคคลต่าง ๆ มากขึ้น ระยะที่สองได้เริ่มเจาะลึกถึงวิธีการ และสาระเนื้อหาของปฏิสัมพันธ์ จากแกนนำและผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ โดยได้รวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ในระยะสุดท้าย เป็นช่วงของการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งภายในชุมชนและเครือข่ายทั้งภายนอกเครือข่ายในบาง สาระจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อการตรวจสอบข้อมูลบางส่วนให้มีความถูกต้อง และความสมบูรณ์ ของข้อมูล เพื่อนำไปใช้อธิบายเรื่องที่ศึกษาวิจัย

#### 6. การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบความสมบูรณ์และความถูกต้องของข้อมูลได้กระทำในสองลักษณะคือ การตรวจสอบดูว่าข้อมูลที่ได้นั้นครอบคลุมและเพียงพอที่จะตอบวัตถุประสงค์มากน้อยเพียง ใดหรือไม่ และการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ ว่าข้อมูลนั้นตรง กันหรือไม่ แล้วจึงทำการวิเคราะห์

#### 7. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลพร้อม ๆ หรือสลับกับการเก็บ ข้อมูลเป็นระยะ ๆ ที่ดำเนินการศึกษาโดยนำข้อมูลที่ได้เป็นส่วน ๆ ที่ได้ตรวจสอบแล้วทำการ วิเคราะห์ไปด้วย การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายป่า ชุมชน ผู้ศึกษาจะต้องติดตามเนื้อหาสาระของปฏิสัมพันธ์ในแต่ละรูปแบบและลักษณะต่าง ๆ เพื่อจะได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในแต่ละรูปแบบและลักษณะต่าง ๆ เพื่อจะได้เชื่อมโยงความ สัมพันธ์ของรูปแบบปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้เห็นชัดเจนขึ้นและสัมพันธ์กับบุคคล กลุ่มบุคคล ในชุมชนและเครือข่ายป่าชุมชน โดยมีบริบทชุมชนเครือข่าย และบริบทพื้นที่ที่ศึกษาเป็นพื้น ที่หลักที่เป็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ และบางครั้งอาศัยทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาประกอบใน การเขียนผลการศึกษาวิจัยออกมาในลักษณะเชิงพรรณนา